

Любомир СЕНИК (Львів)

НЕЗДІЙСНЕННА МРІЯ ГЕНІЯ

Насправді вже важко знайти сьогодні якісь невияшені біографічні дані з життя Тараса Шевченка. У цій статті робимо спробу глянути на один аспект життя та творчості Т. Шевченка. Йдеться про незвичайну особистість, яка дуже і дуже гостро переживає неволю власного народу і свою неспроможність допомогти йому визволитися, стати в повному розумінні вільним. Це, без перебільшення, драма цієї особистості.

Більше того, драма посилюється власним, особистим життям, невлаштованістю, неосягненням звичайного людського щастя в родині, в сім'ї, в колі рідної дружини та дітей, які несуть радість буття. Все це недоступне поетові, ніби приреченому жити в самотності, яку заповнює невсипущою працею, творчістю, наскрізь пройнятою трагізмом свого народу і окремої людини, як поет, котрий настільки масштабно і проникливо осягає цей трагізм і знаходить для вираження цього відчуття і реального стану таку силу слова, що від його початку і до сьогодні в українській писемності не знайшлося проникливішого й могутнішого виразу. Це особливий феномен поета. Очевидно, тому нині ми визначаємо цю силу як слово Генія.

Отож, початок творчості Т. Шевченка, як відомо, романтичний, вже був визначений як особливий, оскільки в "традиційних" сюжетах і настроях, характерних для романтиків, читач вловлював справді трагічні нотки, які тою чи іншою мірою віддзеркалювали реальний стан народу ("Причинна", "Русалка" та ін.). Без сумніву, це трагізм, коли дівчина-покритка топить рідну дитину і, забувши про злочин, далі насолоджується перебуванням у панських палатах навіть в час відсутності пана... Цей вибір, в основі якого лежить природне прагнення людини із самих низів народу піднятися на кілька щаблів вище і опинитися в умовах начебто свободи, віддзеркалює природне прагнення отримати волю, і нічого протиправного не має у своїй основі цей вибір. Але коли за такий вибір платять злочином (убивством), тоді й самий вибір, набувши трагічного змісту, тягне за собою неминуче покарання.

Як би не було, навіть у цьому романтичному баладному сюжеті, як видно, закладений трагізм, який, ясна річ, походить від свідомості поета, що дивиться на свою дійсність відкритими очима і не має ні найменшої ілюзії щодо можливого виходу із суспільної ситуації якимось по-іншому.

Драма, що лежить в основі соціальної та політичної ситуації часів Т. Шевченка, не мала позитивного вирішення. Воно було б протиприродним, штучним, неправдивим. А поет має говорити правду і тільки правду, скільки б не коштувала ця єдина і невідступна засада. За правду поет заплатив надзвичайно високу ціну.

Драма продовжується, набуваючи трагічного змісту. Адже саме перебування народу в умовах московського самодержавства однозначно несло трагізм.

По-перше, народ в умовах неволі не має можливості самореалізуватися в усіх сферах своєї життєдіяльності. По-друге, він щороку, повсякчас втрачає можливість, підніматися на все вищі та вищі щаблі свого розвитку, як і інші народи Європи чи всього світу, які живуть в умовах свободи. По-третє, історичний поступ, який спостерігається поза межами неволі, дає приклад для поневоленого народу діяти, щоб досягнути цю свободу.

Ці три засади лежали в основі вибору Т. Шевченка, вже не кріпака, а вільної людини. І тут ми стикаємось із надзвичайно гострою драмою поета в його особистому, майже інтимному житті. Поет, радіючи, що став вільний, переживає рабство своїх земляків та всієї своєї родини. Ця драма поета фактично супроводжувала його все життя. Поет дуже гостро відчуває несправедливість з її “вимірами” – національним, соціальним, особистим. Це настільки органічне переплетіння настроїв та переконань, ідеології та філософії, політики і релігії, що часто-густо годі відділити одне від другого, настільки органічною є поетична візія поета – погляд поета на дійсність і адекватне його відображення у слові.

Як наслідок бачимо поета з його активною участю в Кирило-Методіївському братстві, з одного боку, а з іншого – віддзеркалення себе і свого часу в поезії.

Чи не найсконцентрованіше ця позиція прозвучала в “Заповіті” поета, який, захворівши, відчув, що він опинився на порозі смерті і тому змушений був сказати найсокровенніше, своє особисте, але водночас вкрай необхідне для всього поневоленого народу:

*...вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте!¹*

Після цього заклик нічого іншого не залишалося, як лише продовжувати, скільки є сил, своє життя, самостійно кладучи його на вівтар народу задля його свободи. Це один, мабуть, нетиповий бік життєдіяльності поета в його не лише поетичних, скажемо умовно і в лапках “деклараціях”, а в способі життя, в способі мислення і відповідно власного чину. Вірш став всесвітньовідомий, а “програмне революційне спрямування, бойова закличність розрахована на активізацію мас, художня довершеність твору ставлять “Заповіт” у ряд найдосконаліших зразків світової політичної лірики”². Для друзів та знайомих “Шевченко був реальним символом уже воскреслого народу (підкреслення моє – Л. С.)”³. Візія поета вже звільненого народу таким робом ставала начебто реальністю під силою впливу поетичного слова. І всі дотеперішні й наступні твори з безпощадною критикою самодержавного абсолютизму, всенародної неволі звучали і донині звучать актуально, як вічна, нержавіюча зброя. Не випадково Іван Франко в 1914 р. у відомій “Присвяті” прирівняв Шевченкове слово до зброї, підкресливши, що “для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій”⁴. Ця публікація з’явилася у віденському журналі “Ukrainische Rundschau”, отже, мала резонанс не лише український,

¹ Шевченко Т. Повне видання творів Т. Шевченка. – Чікаго, 1961. – Т. 2. – С. 133. Тут і далі цитую за цим виданням.

² Нудьга Г.А. “Заповіт” //Шевченківський словник. – Київ, 1976. – Т. 1. – С. 231.

³ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Париж; Нью-Йорк; Мюнхен, 1955. – С. 162.

⁴ Франко І. Присвята //Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 255.

а ширший, хоча б на всю Австро-Угорську імперію, отже, й на всю Європу. А сучасник поета – Олександр Кониський, фактичний засновник шевченкознавства⁵, фіксує те захоплення поетом молоді, культурних середовищ, знайомих і незнайомих, коли вся Україна “побачила початок того вогню, що горить і світить; промінь того сонця, що “йде і за собою день веде”⁶ в той час, коли панує темрява неволі.

Зрозуміло, що драма поета не могла бути розв’язана якимось полегшеним способом, бо поет сам визначив своє життя в органічному поєднанні з долею народу. Ця органічність далеко не всім його сучасникам була притаманна, далеко не всі могли стати на таку безкомпромісну позицію. Адже вона несла загрозу його життю. Це зрозуміло, оскільки реакція панівної системи на будь-який суспільний спротив була однаковою – покарання.

Воно наступило негайно, хоч годі сказати, що несподівано, не передбачено. І в період “казематський” зовсім доречно прислухатися до настроїв поета, який ніяк не заламався від того, що сталося. Він у цій драмі залишається собою: не про себе, не стільки про себе, скільки про свій народ він безперервно думає і переживає його стан.

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині...⁷*

Це начебто повна байдужість, відречення від власної особи, яка сприймається як зовсім другорядне явище, бо є інше, могутнє, як стихія природи, як океан почуттів, реальність, яка мучить, не дає спокою, нуртує в душі:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені!⁸*

Скільки б ми не читали ці рядки або слухали декламаторів, завжди вони захоплюють і дивують силою переконання, силою посвяти особистості, яка свідомо історичної долі народу і його призначення. Саме так – призначення, покликання народу звершити свою долю. Ця “неоднаковість”, яку проголошує поет перед усвідомленням того, що він опиниться на чужині, але не власна особа цікавить його – думки скеровані в сучасність, яка мусить мати перспективу. Тут немає ні слова, що все, мовляв, залишиться по-старому. Оце “окраденую, збудять” – незаперечне бачення поета, що неминучі зміни будуть, він їх бачить і про це переконливо пише.

І все ж, це драма поета. Вона ніколи не закінчиться, і ця думка наскрізь проймає його свідомість, “закріплена” в його творах,

Уже в перший, романтичний період творчості Т. Шевченко свідомо вдається до розкриття драматичних життєвих ситуацій (в дусі романтизму), коли досягнути

⁵ Див.: Мисюра О. О. Кониський – засновник шевченкознавства//chron.chtyvo.org.ua.

⁶ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – Київ, 1991. – С. 113

⁷ Шевченко Т. Повне видання творів Т. Шевченка. – Чикаго, 1961. – Т. 2. – С. 169.

⁸ Там само.

бажане неможливо в силу реальної ситуації – соціальних чи інших перешкод (такою є “Причинна”, “Утоплена”, “Русалка”), однак творчий принцип неможливості осягнення щастя залишається назавжди. Його неважко побачити, наприклад, у творах циклу “Три літа” чи “В казематі”. Так, вірш “Дівичії ночі” засвідчує драматизм реального стану ліричної героїні:

*Нащо мені коса-краса,
Очі голубині...*

Усвідомлення власного драматизму посилює відчуття змарнованого віку чи навіть усього життя, бо з серця рветься признання:

*Я любить, я жити хочу,
Серцем – не красою!⁹*

Як можна забути це непереборне прагнення щастя? Лише природа здатна приглушити цей клич серця (“З полем розмовляю”):

*З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
В полі забуваю!¹⁰*

До речі, природа завжди виступає в Т. Шевченка як живий організм, який або співмірно “переживає” з людиною в її драматичних ситуаціях, або виступає контрастом до реального буття людини, або водночас стає “душею” (як символічне пересотворення) особистості, її драматичних чи трагічних колізіях. У цитованому вірші природа виступає “замінником” відсутнього добра і щастя як заспокоєння чи навіть забуття.

Такою ж трагічною є в однойменному вірші наскрізна метафорична деталь – хустина, яку вишила кохана для чумака, який, захворівши, загинув, і лише

*На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...¹¹*

Поза всяким сумнівом, цей трагізм людських доль не випадковий у творчості Т. Шевченка як естетична засада, що концентрується в низці творів, говорити своєму сучасникові правду і тільки правду. І все це незалежно від форми чи то балада, чи ліричний вірш, чи суворі інвектива, якою, наприклад, є “Сон” з підзаголовком “Комедія”, чи “Великий льох” – *Містерія*. Всі ці речі відкривають *не влаштований світ*, в якому панує лихо, що є присутнім у кожній людині, в сучасника поета.

Це глобальне узагальнення без будь-якого винятку вказує на *універсальність* погляду Т. Шевченка на дійсність. У драматичному співпереживанні поета цього не влаштованого світу, в цій же драмі поета наявний дуже знаменний показник – адже цей світ, віддзеркалений у Слові поета, приречений на **зміну**, яку вже започаткувало власне геніяльне слово поета (“...кайдани порвіте!”).

І все ж, ми відчуваємо драму поета в рядках, які начебто вибухають з його душевних глибин:

⁹ *Шевченко Т.* Повне видання творів Т. Шевченка. – Т. 2. – С. 23, 24.

¹⁰ Там само. – С. 24.

¹¹ Там само. – С. 44.

*Чого мені тяжко ? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?*

Прорив питань, що начебто вибухають спонтанно, має виразну основу, що розкривається в риторичній відповіді:

*Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!..¹²*

“Люд навісний” – настільки широке узагальнення, що, можна припускати, є безмежною критикою сучасного поетові суспільства, в якому поетове серце чується “невкритим, розбитим”... Це драма – як конфлікт між надзвичайно вимогливою особистістю і “нудним”, “невтішним”, не влаштованим суспільством, яке існує з безпощадним епітетом – навісне, “нехай скаженіє”...

І в цьому ж циклі “Три літа” поетів погляд на соціальний зріз цього суспільства (вірші “Не завидуй багатому...”, “Не женися на багатій...”) начебто “умиротворює” збунтованого ліричного героя (очевидно, поета, проте, мабуть, повного знаку рівняння годі ставити між, все ж таки, трішки відстороненим автором і тим, хто повчає чи “робить висновки”). Як би не було тут теж наявний конфлікт, навіть у сфері моральній, звичайно, і соціальній. А вирішення його – “оженись на вольній волі” або й “легше плакати, Як ніхто не бачить!”. А читач, вникаючи в ці рядки, напевно, мріяв в минулому й сьогодні з не меншою духовною силою про, все ж таки, зміни, про які йшла мова вище. Бо прочитаний поет сприймається як інтелектуальна, творча цілість, де неможливо одірвати одне від іншого, щоб не порушити власне гармонії цієї цілісності.

І коли ми говоримо про драму поета, то вона і є саме ознакою цієї ж гармонії, коли любов і ненависть, ніжність до всього, що любить поет, і жорстокість до зла, очарування природою і огида до потворного – все це органічне, неповторне, воно й становить монументальну цільність назавжди, кажучи словами поета, “поки сонце в небі сяє”...

І, може, тому з таким хвилюванням, навіть щемом у серці сприймаємо драму поета, власне, в його особистій невлаштованості. О. Кониський у своїй “хроніці” говорить про поетів намір сватання до дочки кирилівського пароха Кошиці. Про це також пише детально В. Шевчук, зокрема про дуже плідну творчу осінь 1843 р., коли були написані, як справедливо називає, “літературні шедеври”¹³, але зосереджує увагу на двох віршах, про які ми вели мову вище (“Не завидуй багатому...” і “Не женися на багатій...” як віддзеркалення пережитого – “першої невдалої спроби/одружитися”¹⁴ і як “спроба заспокоїти себе”¹⁵). Склалася також, як і в Оксани Коваленко – першої, дитячої любові Тараса, трагічна історія юної Феодосії Кошиць, доньки кирилівського пароха, котрий категорично був проти зятя Тараса Шевченка. Нічого не вийшло! (В ХХІ столітті цю історію, може, й не сприймають молоді люди, коли нині, зрештою, можуть одружитися і без згоди

¹² Там само. – С. 45.

¹³ Шевчук В. “Personae verbum” (Слово іпостасне). Розмисли. – Київ, 2001. – С. 199.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 200.

батьків). Деталі цієї історії описані в цитованій праці В. Шевчука. Звичайно, тоді діяли інші правила і норми...

І дальші історії любові поета (Дуня Гашовська¹⁶ – фактично Гусиковська, Ганна Закревська¹⁷, Варвара Репніна, Ликера Полусмаківна... І ще кілька імен. Біографи загалом виявили “таємниці серця”, де різні причини, різні наслідки, але з єдиним висновком – поет залишився самотній. Особиста драма поета завершилася з його смертю як образ долі – тема, якій поет присвятив низку творів, знову ж таки, в трагічному звучанні.

Доля генія – доля нації, яка його породила. Органічне, кровне поєднання поета зі своїм народом було б мертвим, коли б не наділене воно духом, яким живе нація. Начебто зрозуміла річ: поет акумулює в образній системі досвід нації – історичний, соціальний, духовно-національний і таким способом стає виразником нації. Проте геній в силу свого таланту і призначення виходить поза свій час, випереджуючи його, власне, своїм словом.

Т. Шевченко Словом випередив свій час, бо ще за свого життя у Слові визволив свою Батьківщину: адже майбутня революція вже відбулася в поетовім Слові, в якому закладена надзвичайно могутня вибухова сила. У час Шевченка і після нього Україна духовно змінилася: вона прямувала до своєї, незалежності якраз через Слово, через звернення поета до народу, який його почув, попри свою десятилітню неволю, попри постійні заборони української мови з боку влади Російської імперії, попри фальсифікації та кривотлумачення в часи “диктатури пролетаріату”. Це, власне, те, що писав Іван Франко у своїй “Присвяті”. Але взамін за цю перемогу над злом поет заплатив драмою свого життя, що також не могло бути іншим – такий закон історії.

¹⁶ Див.: *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський... – С. 68 і далі.

¹⁷ Скриту історію любові до Ганни Закревської переконливо описує в розділі “Любов” Марієтта Шагінян: *Шагінян М.* Тарас Шевченко. Издание четвертое. – Москва, 1964. – С. 111 і далі.